

jen litovat, že vedle slovenských účastníků tu byla zastoupena česká sociologie jen minimálně (celkem čtyři účastníci, z nich dva ještě původem Slováci).

S touto dílčí výhradou nutno plně souhlasit se závěrečnými slovy I. Ollíka, bilancujícího sice kriticky, ale v zásadě pozitivně dosažené pracovní výsledky končího semináře. Volně parafrázováno konstatuje, že dobrá i závažná věc setkání v Jasně se plně podařila zásluhou skutečného zájmu i pracovní zodpovědnosti všech jeho přímých účastníků.

Moje zpráva musí nutně tuto skutečnost jen vyzvednout a současně podtrhnout.

Mojmír Hájek

K technikám výzkumu rozhlasu a televize v zahraničí

Pro celkovou koncepci rozhlasového vysílání je důležitý sběr základních dat o struktuře posluchačů. Nemění se tím jenom vybavenost obyvatelstva rozhlasovými a televizními přijímači, nýbrž především poslechovost a sledovanost v jednotlivých časových úsecích — tedy údaje o struktuře jak potenciálních, tak konkrétních posluchačů a diváků v určité době, při vysílání určitého pořadu.

Právě s touto problematikou jsem měla možnost se seznámit v březnu 1967 na své studijní cestě do Holandska a Západního Německa. Navštívila jsem Holandský a Bavorský rozhlas, marketingové společnosti INTOMART (Hilversum v Holandsku) a INFRATEST (v Mnichově) a Institut für Demoskopie (Allensbach am Bodensee v NSR). Shrnu jen nejdůležitější poznatky. V dokumentačním fondu studijního oddělení Československého rozhlasu v Praze jsou uloženy podrobnější materiály jak k této, tak i k další problematice z této cesty (např. k organizaci práce v uvedených pracovištích, k práci s tazatelskou sítí, k operativním výzkumným technikám, k experimentálně metodologické činnosti aj.).

Především ze západních materiálů víme o metodě pravidelného, ať již kontinuálního nebo jednorázového výzkumu poslechu rozhlasu a sledování televize (zejména v Anglii, Itálii, Japonsku). Pravidelný systém jednorázového nebo permanentního záznamu dovoluje vytvářet trendové studie o změnách struktury posluchačů, vlivu režimu dne a ročního období, o zvyklostech posluchačů, volbě programu atd. Zejména díky zadavatelským možnostem jsou metody a techniky takového globálního kvantitativního zjišťování struktury posluchačů a diváků dovedeny až na samy hranice maximálně možné přesnosti. Konají se komparativní šetření s cílem ověřit především techniky výběru vzorku (především komparace dat z náhodného a kvótního výběru) a způsob sběru dat v terénu (záznam do časového deníku a zápis rozhovoru do záznamového archu, záznam v panelu a prostřednictvím tazatelské sítě). Experimentální metodologická činnost k ověřování validity výsledků je nedílnou součástí výzkumné práce.

Snaha o maximální přesnost a objektivnost vedla k vynálezu technických prostředků pro *mechanický způsob záznamu dat o poslechu*

rozhlasu a sledování televize. Do rozhlasových a televizních přístrojů se vmontovávají aparatury, které přesně zapisují dobu, kdy je přístroj zapnut. Zejména z Itálie je známa technika záznamu audiometrem, v pozdější době vešly ve známost svými přístroji a technikou frankfurtská firma INFRATAM a v posledních letech zejména holandská firma INTOMART. Právě holandský INTOMART, jak jsem měla možnost si ověřit, pracuje v tomto směru s nejmodernější technikou i metodikou. Patentem je vynález intometru. Je to registrační aparát namontovaný na televizor člena panelu. Registruje každou vteřinu, kdy je televizor v chodu. Pracovat začíná tehdy, když je do něho vysílán ze zvláštního přístroje zvaného intocorder přes vysílací studio zvláštní zvukový kód. Existuje osm kombinací pěti tónů, které jsou rozpracovány do 3500 kódů značících různé stanice, dny, hodiny, minuty atd. Ve srovnání s dosud používanými obdobnými přístroji (Tammeter, Recordimeter) je zcela moderní především v tom, že nevyžaduje žádnou spolupráci členů rodiny, že neslyšitelný kód divák nikterak neruší a že se záznam koná nikoli průběžně, ale vždy v době, kdy to vyžaduje výzkumný účel.

Intometry jsou umístěny na televizorech v 600—630 rodinách. Týdně se tedy zpracovává právě takový počet magnetofonových pásků, na které se záznam natáčí přímo při sledování televize. V rodinách členů panelů vyměňují pásy tazatelé a zasílají je v kazetách do ústředí k strojovému zpracování. Rezerva panelu je 110 domácností bez televizoru (potenciální budoucí majitelé TV). Členové panelu byli vybráni ve dvoustupňovém náhodném výběru, a z nich byli vybráni ti, kdo souhlasili s namontováním registračního aparátu. Doplňují se podle kvótního výběru členem s podobnou charakteristikou (známa je podle sedmdesáti znaků). Rodiny panelu dostávají příspěvek, z kterého si hradí spotřebu elektriny, a neplatí poplatek za provoz.

Intometr pro rozhlas dosud není vyvinut; přístroj je příliš velký na to, aby mohl být namontován např. na transistor, problémem je i větší počet přijímačů u jednoho posluchače. Na vývoji se však pracuje.

Stálým nedostatkem zůstává předpoklad, že se divák ve zkoumané době skutečně dívá (i když je menší nebezpečí u televize než u rozhlasu) a že se nezjišťuje, kolik lidí se v rodině dívá současně. K validizaci takto získaných dat existuje kontrolní panel, v němž se pracuje technikou záznamu do časových deníků a kde je metoda zjišťování opřena nikoli o celé rodiny, nýbrž o jednotlivce. Tak jsou v maximální možné míře vyloučeny jak různé pozorovací chyby (zejména špatný údaj respondenta nebo chybný záznam tazatele), tak chyby zpracovatelské (např. při děrování, event. při jiném způsobu přenosu dat pro počítač).

Jak je patrné, souvisí technika mechanického záznamu s metodou panelového šetření. Čtělá bych se proto v druhé části této in-

formativní zprávy poněkud podrobněji zmínit také o metodě *panelového šetření poslechu*. Vyjdu opět ze zkušeností z Holandska. Již jsem se zmínila o tom, že k vytvoření panelu vedla snaha po maximální objektivitě dat získaných mechanickým záznamem. Je to tedy metoda doplňková, v případě rozhlasu jde o metodu vylučnou (Intometr pro rozhlas dosud nevyvinut).

Existují dva panely — A a B. Každý má 1800 členů. Rezervou pro průběžné doplňování je dalších 1800 lidí a v druhé rezervě je opět 1800 adres. Členy panelu získávají pro spolupráci podle seznamu náhodně vybraných adres tazatelé, kteří také při prvním rozhovoru zjišťují charakteristiku člena podle 48 znaků. Za rok se vymění vždy třetina panelu. Za půl roku se vydává zpráva o stavu obou panelů. Doplňování se provádí průběžně.

Záznamy se vedou v časových denících. V prvním týdnu zaznamenávají poslech rozhlasu členové panelu A, v druhém týdnu členové panelu B a záznam o sledování televize vedou opačně v prvním týdnu členové panelu B a v druhém týdnu členové panelu A.

Televize se sleduje tímto způsobem každý den od 18.50 hodin (výjimečně od 17.00 hod.), v neděli po celý den.

Pro záznam poslechu rozhlasu je den rozdělen do pěti úseků po 2—3 hodinách; každý den se sleduje jeden úsek. Sledují se všechny stanice, někdy též zahraniční. Střídá se typ deníku, v němž je uveden čas a název pořadu, s deníkem, ve kterém je vysílací úsek rozdělen po čtvrthodinách a není uveden název pořadu.

Pro výzkumné pracovníky může být zajímavé, že INTOMART se zabývá jak prací s tazatelskou sítí, tak prací s členy panelu, sběrem dat v terénu i početním vyhodnocováním. Oddělení pro výzkum rozhlasového posluchače a televizního diváka při Holandském rozhlase a televizi (NRU a NTS) je tedy oproštěno od administrativně organizační práce a jeho pracovní náplní je skoro výlučně projekce výzkumů a interpretace dat dodaných INTOMARTEM.

Tabulkové materiály dodává INTOMART v takové úpravě, že je možno s nimi v redakcích podle potřeby ihned pracovat (i když jsou údaje tříděny do 48 znaků). Výzkumná skupina komentuje ve zvláštních studiích jen zajímavá data a v poslední době se zaměřuje na už uvedené trendové studie. Hledá se také metoda pro hloubkové šetření s kvalitativními pohledy (besedy, společné psychologické experimenty). Právě proto, že jde o kontinuální výzkum, lze tyto trendové studie dělat. Zpracovávají se zpravidla jednou za čtvrt roku i za delší dobu, a to buď k celému programu nebo k určitému typu (ke zpravodajství, k filmu v televizi aj.).

Celková metodika sběru dat o poslechu rozhlasu a sledování televize je tedy velmi důmyslně promyšlena, má své opodstatnění a výsledky mají svou závažnost. Přesto se začínají objevovat pochybnosti, o nichž vím na základě svých vlastních zkušeností. Pro

televizní pracovníky mají výzkumná data stále ještě rys novosti. V programu se stále ještě mnoho hledá, zkouší, tvůrci se učí, experimentují. V datech o poslechu rozhlasu se po třech letech práce — tak dlouho se již kontinuální šetření v Holandsku koná — mnoho údajů a poznatků opakuje. Je to způsobeno nejen převážně stejným rytmem pracovního a mimopracovního dne, ale i určitou stereotypností a osvědčeným už způsobem zařazování určitých programů. V určité už známé době soustřeďují například pořady zábavné hudby stále též okruh posluchačů. A tak se právě kolem rozhlasových výzkumných dat začínají objevovat pochyby, zda je nutná tato týdenní, mnohdy téměř nezvládnutelná lavina čísel. Ale současný systém — střídání záznamu poslechu rozhlasu se záznamem o sledování televize — nedovoluje vybočení. Rozhodují také metodologické důvody: jakmile panel přestane pracovat, zvyšuje se tzv. „úmrtnost“ členů panelu, a kromě toho každý začátek vždy znamená nový panelový efekt.¹ I za normálního chodu, jak výše uvedeno, je úmrtnost značná. Není-li zachována kontinuita práce jednotlivých členů, ztrácí panel svůj vlastní smysl a trendové studie lze zpracovávat jen velmi obtížně. Lavina dat zavaluje natolik, že jen stěží se lze věnovat hloubkovým výzkumům postojů posluchačů, jejich názorů, mínění, zájmů a potřeb.

Protože členové všech panelů jsou honorováni (vymýšlejí se i přitažlivé soutěže a odměny), lze si představit, že jde o značně nákladnou záležitost. Výše úhrady se do jisté míry kompenzuje výtěžkem z reklamního vysílání, které se silně opírá právě o tyto údaje. Kromě toho z nich vycházejí jednotlivé politické, církevní a jiné organizace a společnosti, které připravují jednotlivé programy a na společné poradě si také s přihlédnutím k počtu platících členů každé společnosti a výsledkům výzkumů rozdělují vysílací časy. Jde tedy nejen o zájmy ideové, ale i vyslovené hospodářské, finanční.

Poněkud jiného charakteru je panel budovaný a udržovaný institucí INFRATEST (Mnichov). Jeho charakter je dán úkoly Institutu a metodami, jimiž pracuje. Výzkum poslechu rozhlasu a sledování televize koná nikoli panelovou technikou, nýbrž prostřednictvím tazatelské sítě formou rozhovoru s použitím záznamového archu. Arch obsahuje nejprve některé obecné otázky na vybavenost, podmínky příjmu. Pak prochází tazatel s dotazovaným minulý den po čtvrthodinách a ptá se, co poslouchal nebo na co se díval. Pomocí je předně vzpomínka na to, co jiného dělal (čtyři kategorie dalších činností), za druhé vysílací schéma a za třetí programový žurnál z příslušného týdne.

Postoje k určitým pořadům se zjišťují u členů panelu, který má 2000 členů. Podle povahy tématu a požadavků zadavatele se vybírá vždy 400—1000 členů, u nichž se kromě dat o poslechu pořadu zjišťují i jejich názory na tento pořad. Členové panelu byli vybráni podle kvótního výběru a pro spolu-

¹ Experimentálně bylo ověřeno, že po šesti týdnech práce se členové panelu stávají „normálními“ a sledují rozhlas a televizi jako v obvyklých podmínkách.

práci je získali tazatelé. Je známa podrobná charakteristika každého člena panelu nejen podle jeho identifikačních znaků, ale i podle jeho zájmů a zálib. Data jsou uložena v paměti počítače. Zkoumaná skupina tedy není reprezentativní jednak výběrem, jednak proto, že neodpovídají všichni její členové. Přesto lze tyto sondy dělat, protože existují reprezentativní údaje o poslechu. Před každým šetřením se konají „fortesty“ nebo „pritesty“. Vždy po třech letech se staví nový panel.

Od frankfurtského INFRATAMU s jeho mechanickým záznamem poslechu a popisnými statickými daty se liší INFRATEST v tom, že do záznamových archů vkládá otázky kvalitativního charakteru a experimentuje také v oblasti sociálně psychologické. Přesto hlavní výzkumná data jsou především popisná (včetně indexů hodnocení) a materiály jsou opět kontrolním doplňkem mechanického záznamu INFRATAMU.

Jednorázové šetření, asi nejbližší právě našim podmínkám i možnostem, koná velmi cílevědomě Institut für Demoskopie (Allensbach am Bodensee). Týkají se nejen výše poslechu, ale i vztahu a postojů posluchačů k rozhlasu a televizi jako celku, i k jejich jednotlivým pořadům a k zvykům posluchačů a diváků. Jednotlivé výzkumy na sebe spirálovitě navazují. Používá se stále téže vyzkoušené metodiky (záznam rozhovoru tazatele s osobou, vybranou podle kvótního výběru) a během let bylo již nashromážděno tolik dat, že lze mluvit o dynamickém výzkumu. Přitom komerčnost práce je vyvažována experimentováním na poli teoretického bádání, takže i po metodologické stránce již lze nazvat na řadu bohatých zkušeností. Čtenáři znají i z českého překladu práci ředitelky ústavu Elizabeth Noellové *Výzkum veřejného mínění* (Sociologická knižnice, Svoboda, Praha 1968). Netřeba se tedy v tomto směru rozepisovat.

I v Institutu v Allensbachu se pracuje s panely. Existují dva: a) panel konzumentů (obdobně jako v INTOMARTu), b) panel žen v domácnostech. Oba panely byly vybudovány ze zájemců podle adres náhodného výběru. Každý panel má 1 000 členů, 500 je jich v rezervě pro doplňování. Členové nejsou honorováni, využívá se soutěží, losování atd. Úmrtnost je značná, za tři roky se vymění celý panel. Písemná forma se osvědčila při záznamu konzumentských zvyklostí. Jsou zaznamenány nejen identifikační údaje o členu panelu, ale dělá se i určitá typologie. Podle ní se také doplňuje panel o nové členy. Styk s členy panelu udržují tazatelé. K panelovému šetření se měsíčně koná šetření reprezentativní.

V referátě na komisi ARD pro masová média hovořila 1. II. 1968 E. Noellová o úmyslu zřídit panel pro měření účinků rozhlasu a televize. Panel by musel mít 2 000 členů, aby bylo možno vytvářet různé skupiny s ohledem na výzkumné téma (bývalí účastníci války, intelektuálové, nábožní lidé, mládež atp.). Porovnáním s kontrolní skupinou, která by byla upozorněna, aby nesledovala právě zkoumaný pořad, by bylo možno měřit účinky. Dota-

zování by muselo být výhradně ústní (psychologický, pečlivě strukturovaný rozhovor) a mělo by se konat šestkrát v roce. Půjde tedy o trendové studie Lazarsfeldova typu.

A na konec už jen stručně o třech operativních způsobech výzkumu pro rozhlas a televizi. Účinnost programu pro televizi (a snad by se tato metoda dala použít i pro rozhlas) se měří tzv. Heimtestem. Je to záznam z rozhovoru před vysíláním pořadu, z pozorování při vysílání a opět z rozhovoru po vysílání. Kromě jiného se měří škálou před vysíláním i po vysílání tzv. Beifall-Index, který se dosti liší při zjišťování před poslechem a po poslechu. Z reprezentativního vzorku těch, kdo mají možnost sledovat určité vysílání, se vybere sto lidí, které tazatel navštíví půl hodiny před vysíláním a zůstává pak v rodině při poslechu. Cílové osoby jsou předem upozorněny lístkem.

Velmi pohotovou metodou je také metoda telegrafického zjišťování. Používá jí také náš Ústav veřejného mínění. V Allensbachu telegraficky rozesílají 5–6 otázek. Podle pokynů provedou tazatelé rozhovory. Zatím poštou dojdou dotazníky, na které tazatelé přenesou zjištěné výsledky a dotazníky odešlou do Institutu. Zpráva je hotova v 5–6 dnech. Tato metoda, jak ji realizuje Institut, je však označována za značně nákladnou.

Zdeňka Kadlecová

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

Sekce sociologie venkova uspořádala dvě přednášky doc. dr. Stipe Šuvara, ředitele Agrárního institutu v Záhřebě: 16. 2. 1968 na téma *Sociologie jugoslávského venkova a její problémy*, a 19. 12. 1968 na téma *Sociální a ekonomické problémy jugoslávského zemědělství*.

Členové sekce integrální antropologie se na počátku roku 1969 sešli dvakrát: 22. ledna na přednášce J. Jonáše z Nitry, *Kosmobiologické zákonitosti vývoje člověka*, a 28. února na přednášce A. Suchánka, *Tváře dospívání (Různé formy socializace při adolescenci)*.

Pro členy sekce sociologie rodiny a mládeže přednášel 6. ledna 1969 prof. dr. Philip Altbach ze School of Education, University of Wisconsin, a 19. února 1969 J. L. Fischer na téma *Na okraj knihy Pedagogické stati (dnešní společnost a škola)*.

20. února 1969 se konala ustavující schůzka sekce deviantního chování (sociální patologie). Členové sekce za vedení Otakara Osmančíka se hodlají zabývat problematikou společensky nežádoucích a rušivých jevů v oblasti poruch lidských vztahů a lidského chování v rámci menších i větších společenských celků, tedy problematikou, kterou se až dosud odděleně zabývaly různé obory a která má klasicky interdisciplinární charakter. Jde zejména o styčnou problematiku z oblasti kriminality, vězeňství, nápravné pedagogiky, alkoholismu a jiných toxikomanií, o společenskou problematiku sexuální patologie, patologie rodiny, sociální patologie mládeže, sebevražednosti jako společenského jevu atd. Po dlouhé diskusi se zájemci o práci

v této sekci rozhodli nazývat novou sekci „Sekci sociální patologie“ místo původně navrhovaného názvu „Sekce deviantního chování“.

Alena Gabalová

Z činnosti Slovenskej sociologickej spoločnosti

30. mája 1968 sa zišlo predsedníctvo Slovenskej sociologickej spoločnosti a prerokovalo závery Mimoriadneho zjazdu čs. sociológov, ktorý sa uskutočnil 6. mája 1968 v Prahe.

14. 6. 1968 prednášal pre členov Spoločnosti host sekcie sociológie práce, prof. F. D. Berry, lektor fakulty riadenia London School of Economics and Political Sciences, na tému *Sociológia riadenia ekonomiky v USA a v Anglicku*.

27. 6. 1968 uskutočnilo sa zasadnutie výboru Slovenskej sociologickej spoločnosti.

28. júna 1968 usporiadala v Klube sociológov sekcia sociológie vidieka besedu nad rurálne-sociologickou literatúrou a bibliografiou z oblasti rurálnej sociológie.

6. augusta, 9. a 20. septembra 1968 zišlo sa predsedníctvo Slovenskej sociologickej spoločnosti.

8. októbra prednášal v Klube sociológov Vojtech Wagner na tému *Zážitky a dojmy sociológa z USA*, dňa 16. októbra prednášal na tému *Sociálna štruktúra v americkej sociológii*.

16. 10. 1968 zasadala sekcia sociológie zdravotníctva, a prerokovala plán sekcie na rok 1969.

15. 10. 1968 zasadala predsedníctvo Slovenskej sociologickej spoločnosti.

29. 10. 1968 sekcia sociológie vidieka prednášala prípravu seminára, ktorý sa bude zaoberať sociologickými problémami poľnohospodárskeho podniku.

6. 11. 1968 zasadal prípravný výbor seminára o metodológii dejín slovenskej sociológie. 12. 11. 1968 prednášal pre členov sekcie metodológie Martin Katriak na tému *K problémom verifikácie empirických faktorov v sociologickom výskume*.

28. 11. 1968 sa členovia výboru Slovenskej sociologickej spoločnosti zúčastnili spoločné-

ho zasadnutia výboru Čs. sociologickej spoločnosti a Slovenskej sociologickej spoločnosti v Prahe.

29. 11. 1968 sa členovia Slovenskej sociologickej spoločnosti zúčastnili Valného zhromaždenia ČsSS v Prahe, na ktorom menom výboru Slovenskej sociologickej spoločnosti predniesol jej predseda, Martin Katriak, referát *Súčasný stav a úlohy sociológie na Slovensku* a Jolana Jančovičová, vedecká tajomníčka, referát *K činnosti Slovenskej sociologickej spoločnosti*.

10. 12.–12. 12. 1968 uskutočnil sa v Jasnej pod Chopkom pracovný seminár *O metodológii dejín sociológie na Slovensku*. Hlavný referát *O metodologických otázkach dejín sociológie na Slovensku* mal Alexander Hirner. Ďalej vystúpili s referátmi: Martin Katriak, *K metodologickým otázkam Štefánkovej sociografie*; Teodor Ollík, *K filozofickým východiskám slovenskej sociológie*; Ignác Gašparec, *K metodológii Hálkovej sociografie Kysúc*; Karol Šuran, *Analýza vidieka v Štefánkovej sociografii* a Jozef Darmo, *Problematika sociologického výskumu tlače a rozhlasu na Slovensku v r. 1920 až 1945*. S diskusnými príspevkami vystúpili: Mojmir Hájek, Alojz Chura, Ján Macků, Ivan Poljak, Dušan Slávik, Ján Štrba a Vojtech Wagner. Pri hodnotení seminára prípravný výbor konštatoval, že znamenal značný pokrok v spracúvaní dejín sociológie u nás a vyslovil sa s uznaním o prínose tak účastníkov zo Slovenska, ako aj pracovníkov Katedry sociológie University J. E. Purkyne z Brna. Materiály zo seminára vyjdú v Zborníku, ktorý vydá Sociologický ústav SAV.

17. decembra 1968 zasadala sekcia sociológie kultúry. Zaoberala sa najmä výsledkami konferencie Povereníctva kultúry a Ústavu kultúry a verejnej mienky, ktorá sa uskutočnila na Táloch.

18. decembra 1968 zasadala predsedníctvo Spoločnosti.

19. decembra 1968 uskutočnilo sa zasadnutie sekcie sociológie rodiny a zamestnanej ženy.

Libuša Friedová